

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

BADIIY MATNDA SUBYEKTIVLIK VA MUALLIF POZIYSIYASI MASALASI

Hamidova Muhayyoxon Obidovna

Namangan davlat universiteti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrası professori,
f.f.n.

E-mail: hamidova muhayyoxon@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy matnda subyektivlik tushunchasi va muallif pozitsiyasining ifodalanish usullari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Asarda muallifning individual dunyoqarashi, estetik qarashlari hamda ichki kechinmalari badiiy matn strukturasi va mazmunida qanday aks etishi masalasi yoritilgan. Shuningdek, subyektivlikning til birliklari, badiiy tasvir vositalari, obrazlar tizimi va narrativ strategiyalar orqali namoyon bo'lish xususiyatlari ochib berilgan. Muallif pozitsiyasining bevosita va bilvosita ifodalanish shakllari, uning o'quvchi idroki va interpretatsiyasiga ta'siri ham muhim jihat sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, subyektivlik, muallif pozitsiyasi, narrativ strategiya, badiiy tasvir vositalari, obrazlar tizimi, muallif nutqi, ichki kechinma, estetik qarash, interpretatsiya, diskurs, individual uslub.

ПРОБЛЕМА СУБЪЕКТИВНОСТИ И АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения проанализировано понятие субъективности в художественном тексте и способы выражения авторской позиции. Рассматривается, каким образом индивидуальное мировоззрение автора, его эстетические взгляды и внутренние переживания отражаются в структуре и содержании художественного произведения. Также раскрываются особенности проявления субъективности через языковые единицы, художественно-изобразительные средства, систему образов и нарративные стратегии. Особое внимание уделяется прямым и косвенным формам выражения авторской позиции, а также их влиянию на восприятие и интерпретацию читателя.

Ключевые слова: художественный текст, субъективность, авторская позиция, нарративная стратегия, художественно-изобразительные средства, система образов, авторская речь, внутренние переживания, эстетические взгляды, интерпретация, дискурс, индивидуальный стиль.

THE PROBLEM OF SUBJECTIVITY AND AUTHORIAL POSITION IN LITERARY TEXTS

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the concept of subjectivity in a literary text and the ways of expressing the author's position. It examines how the author's individual worldview, aesthetic perspectives, and inner experiences are reflected in the structure and content of a literary work. The study also reveals the features of subjectivity manifested through linguistic units, artistic devices, the system of images, and narrative strategies. Particular attention is given to the direct and indirect forms of expressing the author's position, as well as their influence on the reader's perception and interpretation.

Keywords: literary text, subjectivity, authorial position, narrative strategy, artistic devices, system of images, authorial speech, inner experience, aesthetic views, interpretation, discourse, individual style.

Kirish

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasi masalasi eng dolzarb va ko'p qirrali muammolardan biri sifatida e'tirof etiladi. Badiiy asar nafaqat voqelikning aks ettirilishi, balki muallifning individual dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, estetik ideallari va badiiy tafakkurining mahsuli hamdir. Shu bois matnda muallif pozitsiyasining qanday ifodalanishi, uning qahramonlar, voqealar tizimi va tasvir vositalari orqali qay darajada namoyon bo'lishi masalasini o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Subyektivlik badiiy matnda til birliklari, uslubiy vositalar, obrazlar tizimi hamda narrativ strategiyalar orqali yuzaga chiqib, matnning mazmunini va semantik qatlamlarini boyitadi. Ayni paytda muallif pozitsiyasi ochiq yoki yashirin shaklda ifodalanib, o'quvchining matnni anglash va talqin etish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun badiiy matnda subyektivlikning namoyon bo'lish xususiyatlari hamda muallif pozitsiyasining shakllanish mexanizmlarini ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish, bu orqali badiiy matnni chuqurroq anglash va talqin etish imkoniyatlarini kengaytirishga asosiy e'tibor qaratildi.

Adabiyotlar tahlili

Badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasi masalasi adabiyotshunoslikda keng o'rganilgan ilmiy muammolardan biri bo'lib, ushbu yo'nalishda turli nazariy yondashuvlar shakllangan. Xususan, strukturalizm va poststrukturalizm vakillari badiiy matnni nisbatan mustaqil hodisa sifatida talqin etib, unda til va strukturaning ustuvorligini ta'kidlaydilar. Bu borada muallif shaxsining o'rni va ahamiyati haqida ilgari surilgan qarashlar muhim ilmiy munozaralarga sabab bo'lgan. G'arb adabiyotshunosligida muallif fenomenini qayta ko'rib chiqishda yangi nazariy qarashlar yuzaga kelib, matn va muallif o'rtasidagi murakkab munosabatlar ochib berilgan.

Shuningdek, narratologik yondashuvlar doirasida muallif pozitsiyasi "muallif obrazi", "hikoyachi" va "nuqtayi nazar" kategoriyalari orqali tahlil qilinadi. Bu esa subyektivlikning badiiy matndagi ifoda shakllarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Psixologik va germeneytik yondashuvlarda esa muallifning ichki kechinmalari, ruhiy holati hamda individual tajribasi matn mazmunini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida talqin etiladi.

O'zbek adabiyotshunosligida ham mazkur masalaga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, unda badiiy tafakkur, individual uslub va muallifning estetik qarashlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tahlil etilgan. Ushbu olib borilgan tahlillarda muallif pozitsiyasining asar g'oyaviy yo'nalishini belgilashdagi roli, obrazlar tizimi va til vositalari orqali ifodalanish xususiyatlari yoritib berilgan. Shu bilan birga, subyektivlikning milliy mentalitet, tarixiy sharoit va ijtimoiy muhit bilan aloqador jihatlari ham ilmiy izlanishlarda muhim o'rinni egallaydi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasi o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ularni kompleks yondashuv asosida o'rganish badiiy asarning mazmun-mohiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

O'zbekiston xalq yozuvchisi Shukur Xolmirzayevning nasriy asarlarini atroflicha tahlil qilish orqali badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasini aniqlash hamda adabiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik, struktural va narratologik metodlardan foydalanilib, badiiy matnning mazmunini, shakliy qatlamlari o'zaro uyg'unlikda o'rganildi.

Tahlillar va natijalar

Shukur Xolmirzayev nasriy asarlaridagi har bir tasvir ishonarliligi bilan e'tiborni tortadi. Uning qahramonlari tog'li hududlarning chekka qishloqlarida yashaydigan tog'li xalq vakillaridir. Yozuvchi ularni shaharlik odamlar bilan qiyoslaydi. Natijada tog'likishilarini o'ziga xos samimiy, sodda, to'pori, qo'pol, shaharliklarni esa o'ta madaniyatli, kibarli, tabiatdan yiroq, hissiz kimsalar sifatida tasvirlaydi. Bu yozuvchining ilk hikoyalaridant ortib to'keyingi davrlarda yaratilgan asarlarida ham kuzatiladi. Ular dunyo bilimlaridan bexabar bo'lsa-da, milliy qadriyatlarni, milliy tariximizni, yashab turgan yerlarining o'tmishini yaxshi biladigan shaxslar.

Yozuvchining uslubida falsaviy mulohaza va hayot haqidagi mushohadalarga keng o'rinni beriladi. U qahramonlar hayoti orqali insoniy qadriyatlar, ezgulik va yovuzlik, yashashning ma'nosi, vijdon va oriyat kabi tushunchalarni yoritadi. Bu esa uning asarlariga chuqur fikriy va axloqiy qatlam baxsh etadi. "Shu bois, bundan 45 yil avval atoqli adib Asqad Muxtor maqolalarining birida "Men yosh do'stim Shukurning tasvirlash mahoratiga havas qilaman. U hech qachon voqeani bayon etmaydi, balki tasvirlaydi", deb yozgandi" [7].

Sh.Xolmirzayev portret yaratishda muayyan mohiyatni namoyon etadigan chiziqni topadi va unga urg'u beradi ("O'zbekning soddasi", "So'nggi bekat" asarlari), portret ko'phollarda bir detal orqaligina namoyon bo'ladi. Shu o'rinda Shukur Xolmirzayevning ijod va iste'dodidagi tengdoshi O'tkir Hoshimovning xarakter yaratish usuli bilan qiyoslash o'rindir. O'tkir Hoshimov qaysi odam haqida gapirmasin, avval uning tashqi ko'rinishi –kiyinishidan gap boshlaydi. U qahramon tashqi xususiyatini chizish orqali e'tiborini qahramonning dili va madaniyatiga qaratadi. Keyin esa ruhiy holat tasviri beriladi va bevosita qahramon xarakterining bir qirrasini ochib ko'rsatadi. Shu bilan birga, O'.Hoshimov o'z qahramonlariga bo'lgan munosabatini yashirmaydi. Qahramon yoki personajning o'zini o'zi namoyish qilishidan ko'ngli to'lmay, o'zi voqealarga aralashadi, hatto ayrim qahramonlarning "ichiga kirib" olib, o'zi sevganlarini mehr bilan tasvirlaydi. Nopok, razil odamlarni ochiq inkor qiladi, g'irrom va xaromning, qabihlikning yuziga tupuradi. Shukur Xolmirzayev esa, o'z qahramonlarining xatti-harakatini o'zi aralashmagan holda kuzata oladi. Masalan, "Oy yorug'ida" hikoyasida qahramon asarda xuddi dramadagi kabi o'z harakati va nutqi bilangina qatnashadi. Uning qahramonlari ham xuddi o'zi kabi ko'p so'zlilikdan qochadi, nutqda iloji boricha keskin va ixchamlikka intiladi. Yozuvchi garchi so'zga "xasis" bo'lsa ham, u tasvirlayotgan manzara quruq emas. Ayniqsa, tabiat tasviri uning qalamida quyuqlashadi: "Quyosh chiqib turgan bo'lsa ham, nurlari o'jiz edi... O'rikrlarning yaprog'i qizil, qontalash. Xuddi birov, ular shohiga bir satil bo'yoqlarni sepib yuborganday. Pastga egilgan yaproqlari sariq ipakday mayin. Ko'zga shunday jozibali ko'rindiki, uzib-uzib, g'arch-g'urch tishlagan keladi..." [6, 88] Tabiatning to'lishgan go'zallikka serob manzarasi uning qalam kuchiga tobe qolib, to'laligicha kitobxon qalbiga ko'chadi. Bu qisqa satrlardagi manzara shu-shu qadar to'liq, tatimlik, kitobxon tabiatni mana shunday yetuk holda boshqalarga ko'z-ko'z qilgisi, kelajak avlodlarga hovuchlab-hovuchlab tutgisi keladi. Ertangi kun odamlari ham bizni hayratlantirgan narsalardan to'liqlanishi kerakligiga o'zini javobgarday

sezadi. Asarning mazmunidan kelib chiqadigan ona –tabiatni muhofaza qilishga undovchi gapni uqib olmay turib, uning muhofazakoriga aylangisi kelib ketadi, kishi.

III.Xolmirzayev qahramoni “shunchaki” paydo bo‘lmaydi. Qahramonlarning fe‘l-atvoridagi keskinlik, mardlik yoki qaysarlik ular yashayotgan tabiat, ya‘ni Boysun tog‘lari, adirlar bilan uyg‘un. Adib obraz tabiatini uzoq ta‘riflamaydi. Qahramonning birgina nigohi, kiyinish madaniyati yoki bir og‘iz keskin so‘zi orqali uning butun ruhiy qiyofasini yaratadi. Sh.Xolmirzayev obrazlar tabiatini tahlil qilar ekan, ularning nafaqat ijobiy, balki eng tuban, maxfiy jihatlarini ham ayovsiz ochib tashlaydi. Bu usul obrazning ideal emas, balki real bo‘lishini ta‘minlaydi.

Muallif qahramonini sevadi, ammo uni oqlamaydi. U qahramonning xatti-harakatlarini hayot mantiqi asosida ko‘rsatib beradi.

Yozuvchi “Bukri tol” (To‘lqinlar”) asarida egilsa ham sinmaydigan, kurashib yashayotgan haqiqat obrazini yaratadi. “Bukri tol” qissasi qahramonlari o‘tkinchi siyosat yuguradigiga aylanmadi. Ularga xos bu chizgi juda xarakterli chizgidir.

“Ma‘murjon ancha turib qoldi. Yana idora tomonga qarab, bir necha odim bosdi. Yana to‘xtadi. Shunda nishab betdagi yakka tolga ko‘zi tushdi-yu, o‘sha yoqqa ketdi. Ketib borarkan, tolga birinchi marta e‘tibor bilan qaradi.

Tol hali yosh edi. Do‘nglikdan qulagan harsang toshning tanasiga suyanib qolgan, shuning uchun tol pastga, daryoga egilib, qiyshiq bo‘lib, o‘sgan, bukir edi. Ma‘murjon tolning yer betiga turtib chiqqan tomiriga o‘tirdi. Tizzalarini quchoqlab, boshini egdi...”[5, 53]

Sh.Xolmirzayev nasriy asarlarini tahlil qilish orqali badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasining namoyon bo‘lish shakllari ko‘p qatlamli va murakkab hodisa ekanini aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, subyektivlik avvalo, matnning til sathida – leksik tanlov, emotsional-ekspressiv birliklar, metafora, epitet, tashbeh kabi badiiy tasvir vositalari orqali yuzaga chiqadi. Muallif o‘zining ichki kechinmalari, munosabati va bahosini aynan shu vositalar orqali yashirin yoki ochiq tarzda ifodalaydi. Natijada matn faqat voqealar bayoni emas, balki muallifning ruhiy-intellektual olamini aks ettiruvchi estetik tizimga aylanadi.

Shuningdek, tahlil davomida subyektivlikning narrativ tuzilma bilan uzviy bog‘liqligi aniqlandi. Xususan, hikoyachi pozitsiyasi, nuqtayi nazar (point of view) va vaqt-makon koordinatalari muallif qarashlarini yetkazishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Birinchi shaxs nomidan hikoya qilinadigan asarlarda subyektivlik darajasi yuqori bo‘lib, unda muallif ovozi bevosita seziladi. Uchinchi shaxs hikoyasida esa muallif pozitsiyasi ko‘proq bilvosita, ya‘ni obrazlar harakati, dialoglar va tasvirlar orqali ifodalanadi. Shu jihatdan narrativ strategiya muallifning matndagi “ko‘rinish darajasi”ni belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar yana shuni ko‘rsatdiki, muallif pozitsiyasi obrazlar tizimi orqali ham chuqur ifodalanadi. Ijobiy va salbiy qahramonlar qarama-qarshiligi, ularning xarakteri, dunyoqarashi va hayotiy tanlovlari orqali muallifning g‘oyaviy-estetik qarashlari ochiladi. Ayrim hollarda muallif o‘z pozitsiyasini biror qahramon nutqi yoki ichki monologi orqali ifodalasa, boshqa holatlarda esa qarama-qarshi obrazlar to‘qnashuvi orqali o‘z fikrini bilvosita yetkazadi. Bu esa badiiy matnda ko‘p ma‘nolilik va interpretatsiya imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosalar

Xulosa qilib aytgandada, badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasi o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan estetik va g‘oyaviy hodisa ekanligi aniqlandi. Badiiy asarda muallifning individual dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari va estetik qarashlari turli til va uslubiy vositalar orqali ifodalanib, matnning mazmuniy hamda badiiy qatlamlarini shakllantiradi. Subyektivlikning narrativ tuzilma, obrazlar tizimi va badiiy tasvir vositalari orqali namoyon bo‘lishi asarning ko‘p qatlamli ma‘noga ega bo‘lishini ta‘minlaydi. Shuningdek, muallif pozitsiyasi ochiq yoki yashirin shaklda ifodalanib, o‘quvchining matnni idrok etish va talqin qilish jarayoniga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi ma‘lum bo‘ldi. Bu esa badiiy matnni bir ma‘noli emas, balki turli interpretatsiyalarga ochiq tizim sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatadi. Tahlil shuni ham tasdiqlaydiki, subyektivlik nafaqat individual, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham belgilanadi.

Umuman olganda, badiiy matnda subyektivlik va muallif pozitsiyasini o‘rganish asarning g‘oyaviy-estetik mohiyatini chuqur anglash, shuningdek, adabiy jarayonni ilmiy asosda tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boltaboyev H. Nasr va uslub.-Toshkent: Fan, 1992.-B. 52-58.
- 2.Hamidova M.O.Shukur Xolmirzayev’s skills of creating portrait // International Journal of Applied Research 2020; 6 (5): 448-450.- B. 448-450.
- 3.Normatov U. Yetuklik.-Toshkent: Adabiyot va san’at.-1982.-B.351.
- 7.Tavaldiyeva G.Shukur Xolmirzayev hikoyalarida voqelikni badiiy idrok etish prinsiplari: Filol.fan.nomz....diss.-Toshkent, 2001.- B. 69.
- 4.Tog‘ayev O. Tasvir va muddao // Sharq yulduzi.-1981.-№ 11.-B. 218-227.

- 5.Холмирзайев Ш. Букри тол // Тоғларга қор тушди. Қиссалар ва эсселар.- Тошкент: Ёш гвардия, 1987.- Б.53.
- 6.Холмирзаев Ш. Ҳаёт абадий.- Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.-Б. 88.
- 7.Ўтаев Ў. Сўзга сайқал берган адиб // <https://teletype.in/@otabeksafarov/zEGJXIKYUpE> 2009